

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ

БОРИСОВА Валентина Іванівна - професорка кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент НАПрН України

ORCID: 0000-0003-2135-5735

УДК 347.19

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.3.39>

Стаття присвячена аналізу цивільно-правової відповідальності юридичних осіб через призму організаційно-правових форм. Досліджується відмінність товариств з обмеженою відповідальністю (ТОВ) та приватних підприємств (ПП) та проблеми, що виникають через застосування таких архаїчних конструкцій як ПП. Визначаються недоліком припису цивільного законодавства щодо невичерпного переліку організаційно-правових форм юридичних осіб. Розглядається окремі питання відповідальності юридичної особи за своїми зобов'язаннями.

Зазначається, що об'єктивний процес оновлення цивільного законодавства України спрямований на підвищення гнучкості та сучасності правового регулювання. Пропонується запровадження чіткої класифікації організаційно-правових форм юридичних осіб та спрощення процедур їхньої реєстрації та припинення діяльності, зокрема через цифровізацію процесів. Підкреслюється значення цих змін для інтеграції України до європейського правового простору та для підвищення інвестиційної привабливості країни.

Ключові слова: юридична особа, організаційно-правова форма, відповідальність, товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, приватне підприємство, правосуб'єктність, майнова відокремленість.

Постановка проблеми

На території нашої держави, ще з моменту проголошення незалежності і до сьогодні, функціонують і успішно здійснюють

свою діяльність тисячі організацій, які були зареєстровані відповідно до цивільного законодавства різних періодів часу. Чи є досліджувана категорія цивільно-правовою, створеною для задоволення реальних потреб майнового цивільного обігу, чи йдеться про загально-правову категорію? Загальновідомо, що згідно з положеннями ст. 80 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді [1]. Юридична особа незалежно від виду та організаційно-правової форми в сучасних ринкових умовах залишається тією правовою формою, за допомогою якої організації, що мають різні цілі, які створюються різними способами, що мають різну організаційну структуру, різні джерела фінансування, отримують можливість стати учасниками цивільного обороту.

В той же час, на всьому проміжку часу від проголошення незалежності України до сьогодні, існує ціла низка правових проблем та неточностей, які створюють умови для неоднозначності правових підходів, а також для неоднакового вирішення спорів між організаціями та їх засновниками (учасниками) щодо цивільно-правової відповідальності: чи буде відповідати юридична особа за своїми зобов'язаннями своїм майном, чи майном засновників (учасників)?

Вважається, що проблема цивільно-правової відповідальності юридичної особи, як

і раніше, залишається однією з найбільш актуальних, а серед питань, які сьогодні викликають дискусію і є найбільш складними для її вирішення, являється питання вини юридичної особи [2, с. 459]. Також проблемними є питання щодо вибору і використання організаційно правової форми (далі – ОПФ) юридичної особи, яка створюється з метою отримання прибутку.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз інституту відповідальності юридичних осіб через призму організаційно-правових форм. Для досягнення мети дослідження варто виконати певні завдання, зокрема: – визначити особливості організаційно-правових форм та значення поділу юридичних осіб на організаційно-правові форми; – встановити наявні проблемні питання, пов'язані з цивільно-правовою відповідальністю юридичних осіб; – провести аналіз відмінностей між товариством з обмеженою відповідальністю та приватним підприємством та показати необхідність, у зв'язку з цим, відмови від застарілих законодавчих конструкцій.

Виклад основного матеріалу

Оскільки юридичні особи можуть створюватися різними способами, як от об'єднанням капіталів, осіб чи рішенням органів публічної влади, мета залишається в них одна – створити повноцінного учасника цивільного обороту. Така єдність різноманітних чинників воєдино в одну організацію сьогодні є необхідністю, бо інакше ця особа не зможе виступити в цивільному обороті як індивідуальність. Важливим у цьому об'єднанні є те, що після того як утворилася юридична особа чинники її створення втрачають своє первинне значення. Те саме стосується й правових зв'язків, які існували на початку до моменту створення організації. Тому головним під час реєстрації юридичної особи є вибір ОПФ.

Сьогодні у цивільному законодавстві немає єдиного легального поняття ОПФ юридичної особи. Вважаємо, що їх види встановлюються шляхом визначення способу внутрішнього устрою, що, у свою чергу, проявляється через ознаку організаційної

єдності юридичної особи. Аналіз існуючих ОПФ юридичної особи дозволяє дійти висновку, що кожна ОПФ визначає властивості створення організації, властивості взаємовідносин між засновниками (учасниками), а також встановлює відповідальність.

Кожна з ОПФ юридичних осіб приватного права може мати свої види, особливості правового статусу яких теж встановлюються, за правилом, законом (ч. 3 ст. 83, ч. 2 ст. 85 ЦК України). При цьому законодавець встановлює, що положення глави 7 ЦК України «Загальні положення про юридичну особу» застосовуються до всіх товариств та установ, якщо інші правила для окремих видів товариств або установ не встановлені законом (ч. 4 ст. 83)[1]. Вид ОПФ юридичної особи – це тип організації, яка має сукупність конкретних ознак, що об'єктивно відрізняють її від інших юридичних осіб однієї ОПФ [3]. Відтак кожна юридична особа відповідно до певної ОПФ має особливості відповідальності.

Не є секретом, що товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) є однією з найпопулярніших та найпростіших з точки зору діяльності ОПФ юридичної особи. Ця тенденція є загальною для більшості країн світу, які переважно використовують моделі товариств з обмеженою відповідальністю для провадження своєї підприємницької діяльності. Ними є, наприклад Limited liability company (LLC) у США, Limited Company (Ltd) у Великій Британії, Gesellschaft mit beschränkter Haftung (GmbH) у ФРН, Société à responsabilité limitée (SARL) у Франції, Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością (Sp. z o.o.) у Польщі, тощо.

Всі ці країни зберігають єдиний підхід та єдину ОПФ для діяльності такого типу юридичних осіб. В той же час, у правовому полі України сталося певне здвоєння понять, і поряд з класичними ТОВ, підприємці використовують ОПФ у вигляді приватних підприємств (ПП). Беззастережно не можна погодитись з прибічниками застосування таких ОПФ, які не закріплені у ЦК України.

Приватне підприємство є окремою, специфічною організаційно-правовою формою, однак за цілим рядом критеріїв (особи, які можуть виступати засновниками (учасника-

ми), мінімальна та максимальна їх кількість, мінімальний розмір статутного капіталу, певні моменти щодо відповідальності учасників за зобов'язаннями юридичної особи) – ПП у цьому контексті майже не відрізняється від ТОВ. Відповідно до чинного законодавства України, засновником ТОВ може бути одна або декілька осіб, як фізичних, так і юридичних. Натомість ПП може створюватися на основі приватної власності або однієї чи кількох фізичних осіб, або однієї юридичної особи. Разом з тим, мати змішаний склад засновників (фізичних та юридичних осіб) або складатися з декількох юридичних осіб ПП не може. Вважаємо, що така обмеженість не дає юридичним особам розвиватися, трансформуватися, особливо в епоху цифровізації. В Концепції оновлення ЦК України було запропоновано: закріплення вичерпного переліку організаційно-правових форм юридичних осіб з одночасною відмовою від архаїчних конструкцій, передусім підприємства[4].

У чому дійсно значно відрізняється приватне підприємство від товариства з обмеженою відповідальністю, це у об'ємі регулюючих норм: для ПП він значно менший, особливо що стосується відповідальності за своїми зобов'язаннями. Справа у тому, що до моменту прийняття Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» для ТОВ і ПП діяли аналогічні (нехай і різні за обсягом) норми, однак з цього моменту, норми закону стосувалися лише ТОВ, ПП справедливо лишилося поза увагою законодавця[5]. Проте це призвело до зловживання, оскільки деякі особи почали використовувати цю можливість у власних інтересах, адже незначна кількість норм не є недоліком, так як статут може містити й інші положення, не передбачені законодавством.

Відповідно до ст. 3 вказаного вище Закону України товариство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями всім належним йому майном. Товариство не відповідає за зобов'язаннями своїх учасників. Разом з тим, учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожно-

го з учасників [5]. Так як приватне підприємство є юридичною особою, оскільки ЦК України дозволяє створювати організації у будь-яких формах, то й загальні положення цивільного законодавства щодо того, що засновник (учасник) юридичної особи не відповідає за його зобов'язаннями, а юридична особа не несе відповідальності за зобов'язаннями її засновника (учасника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом, регулюють взаємовідносини відповідальності у приватному підприємстві. Вважається, що зловживання з боку приватного підприємства такі можливі через закріплення у статуті окремих додаткових застережень. Так, це перестрибування від обмеженої до додаткової відповідальності у приватному підприємстві жодним чином не вказує на диспозитивність як здається на перший погляд, а лише нагадують маніпуляції, які допомагають розкрити майнову зацікавленість засновників (учасників).

При конструюванні інституту відповідальності юридичної особи необхідно враховувати існуючий механізм внутрішніх взаємозв'язків у юридичній особі. При цьому, він повинен виходити з організаційно-правової форми. Орган юридичної особи – це правова конструкція, що створюється з метою надання можливості сформувати і об'єктивувати волю юридичної особи, а за правовою природою – це інституціонально-функціональний її представник. Проте, цивільно-правова відповідальність юридичної особи не повинна ототожнюватися з відповідальністю керівника або іншого члена органу управління. Це повинно відбуватися тільки в тому випадку, якщо в їх діях будуть встановлені умови цивільно-правової відповідальності [2, с. 459].

Останнім часом активно обговорюється питання розширення відповідальності учасників юридичних осіб (особливо це стосується підприємницьких товариств) за рахунок покладення на них додаткової (субсидіарної) відповідальності як наслідок завдання самій юридичній особі та її кредиторам збитків внаслідок прийняття заздалегідь помилкових рішень (чи-то мажоритарним учасником під час проведення загаль-

них зборів, чи-то посадовими особами виконавчого органу або наглядової ради, які здебільшого призначаються мажоритарним учасником) [6, с. 162]. Вважається справедливим притягнення органів управління до солідарної чи субсидіарної відповідальності у випадку доведення юридичної особи до стану неплатоспроможності. Разом з тим, такий специфічний вияв цивільно-правової відповідальності стосовно організацій є проявом покарання посадових осіб юридичної особи, але не має відношення до ОПФ.

Дослідження певних доктринальних підходів доводить, що юридична особа не є інструментом компенсації майнових збитків, не є своєрідною правовою формою, що створена для вирішення певних майнових питань засновників (учасників). Це підтверджує ознака майнової відокремленості, яка розділяє майно юридичної особи від її засновників (учасників). Вона допомагає нівелювати цей вплив та зв'язок засновників (учасників) на організацію через майновий важіль, так як вони є незалежними один від одного як у юридичній площині, так і в економічній. І хоча в легальному визначенні юридичної особи у Проекті ЦК України не вказується на відокремленість майна, однак у статті 87 Проекту ЦК України характеризується шлях виникнення юридичної особи – об'єднання осіб та майна, або об'єднання (виділення) лише майна. Таким чином, ідеться про обов'язковість виділення майна для створення нового суб'єкта права, що може відбуватися одночасно і з об'єднанням осіб (фізичних, юридичних тощо) [7, с. 42]. Відокремленість майна чітко визначає межі й відповідальності цим майном, що є у власності юридичної особи, а не жодним іншим майном, яким користуються органи управління на підставі певних правочинів від імені організації з іншими особами, та це інше майно не є власністю юридичної особи і на нього не поширюється положення про відповідальність.

Разом з тим, ПП як організаційно-правова форма юридичної особи надає можливість власнику безпосередньо здійснювати свої права щодо управління підприємством (ч. 2 ст. 65 Господарського Кодексу України

[8]), що фактично нівелює межу розпорядження майном.

Тому, процес рекодифікації вирішить певні проблеми, оскільки він спрямований на оновлення та модернізацію ЦК України, щоб зробити його більш гнучким, сучасним і відповідним потребам суспільства та економіки. Це частина ширшої реформи, яка спрямована на інтеграцію України до європейського правового простору та підвищення інвестиційної привабливості країни. Для європейців важливим є дотримання норм законодавства та діяльність чітко в межах правового поля. Саме тому, зазначена проблематика «задвоєння» у контексті ТОВ та ПП не є перевагою для нашої країни у відносинах з зарубіжними контрагентами. У більшості розвинених країн світу відсутня така форма юридичної особи як ПП, а натомість є приватна корпорація чи компанія, що тотожно вітчизняному ТОВ з одним учасником.

Висновки

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що, цивільно-правова відповідальність юридичних осіб містить низку проблемних питань, які потребують вирішення. Те саме стосується визначення ОПФ організацій та їх значення для відповідальності. Можна беззаперечно стверджувати, що під час вибору ОПФ одразу формується певне розуміння відповідальності юридичної особи за своїми зобов'язаннями, оскільки ОПФ визначає взаємозв'язки між засновниками (учасниками) та організацією, встановлює внутрішню структуру. Це також підтверджується ознакою майнової відокремленості, яка нівелює майновий важіль засновників (учасників) на юридичну особу. Відтак, юридична особа незалежно від виду та організаційно-правової форми в сучасних ринкових умовах залишається тією правовою формою, за допомогою якої організації, що мають різні цілі, які створюються різними способами, що мають різну організаційну структуру, різні джерела фінансування, отримують можливість стати учасниками цивільного обороту.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

2. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.

3. Цивільне право України: підручник для вузів системи МВС України: у 2-х частинах. Частина 1 / О. А. Пушкін, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка та ін.; за ред. проф. О. А. Пушкіна, доц. В. М. Самойленка. Х. : Ун-т внутр. справ; «Основа».

4. Концепції оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк». 2020

5. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19/card2#Card>

6. Жорнокуй В. Г. Вина юридичної особи: сучасний стан учення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 160-164.

7. Борисова В.І. Оновлення цивільного кодексу України: зміни до загальних положень про юридичну особу. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 40-47

8. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

Valentina Borisova

*Full Professor of the Civil Law Department
of the Yaroslav Mudryi National Law University*

THE ISSUES OF LIABILITY OF LEGAL ENTITIES THROUGH THE PRISM OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS

The article is devoted to the analysis of civil liability of legal entities through the prism of

organizational and legal forms. The difference between limited liability companies and private enterprises and the problems arising from the use of such archaic constructions as a private enterprise are investigated. Deficiencies of the prescription of civil legislation regarding the non-exhaustive list of organizational and legal forms of legal entities are identified. The article examines the problems of choosing and using organizational and legal forms for legal entities. It is established that each organizational and legal form of a legal entity determines the properties of the creation of a legal entity, the properties of the relationship between the founders (participants), and also establishes the responsibility of the legal entity.

Separate issues of responsibility of a legal entity for obligations related to organizational and legal forms are considered, since the latter determine the vector of activity and specifics of responsibility. It is noted that a legal entity is not an instrument for compensation of property losses, is not a peculiar legal form that was created to solve certain property issues of the founders (participants), which is confirmed by a sign of property separation.

It is proposed to introduce a clear classification of organizational and legal forms of legal entities and simplify the procedures for their registration and termination of activity, in particular through digitalization of processes. It is noted that the issue of “doubling” in the context of a limited liability company and a private enterprise is not an advantage for our country in relations with foreign counterparties. The importance of these changes for Ukraine’s integration into the European legal space and for increasing the country’s investment attractiveness is emphasized.

Keywords: legal entity, organizational and legal form, liability, partnership, limited liability company, private enterprise, legal personality, property separation.